

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1967

Cilt : XV

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Mustafa FAYDA, *Sekreter*

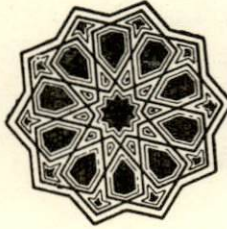
Yıl : 1967

Cilt : XV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

№ : 27

1967 : 17

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARİHİNDEN YERİNE KÖKÜNE KADAR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1968

İ Ç İ N D E K İ L E R

Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Seyyid 'Aziz Mahmud Hudâyi</i> ..	1
Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>I. Goldziher'in Hâdisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi</i>	43
—, <i>Mevzû Hadislerin Zuhuru</i>	57
Doç. Dr. Necati ÖNER, <i>Klasik Mantukta Modalite</i>	69
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Heraklit ve Oluş Meselesi</i>	87
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>'Abdurrazzâk İbn Hemmâm ve Tefsiri</i>	99
—, <i>Vücûhu'l-Kur'âna Dâir Bilinmiyen Yeni Bir Eseri</i>	113
Osman KESKİOĞLU, <i>Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı</i>	121
Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, <i>İbâdilere Ait Bazı Metinler</i>	141
Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>İbn Bâcce ve Felsefesi</i>	151
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâmda Olgun İnsan (İnsan-ı Kâmil)</i>	155
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi</i>	173
Doç. Dr. Katherina MOMMSEN, <i>Çev. Beyza MAKSUDOĞLU, Goethe ve İslâm</i>	187
<u>Kitap Tanıtma ve Tenkitleri:</u>	
<i>The Kurrah Papyri from Aphrodito in the İnstitute (Dr. Hüseyin Atay)</i>	213

—, <i>The Rise of the North Arabic Script and its Kuranic Development With a full Description of the Kuran Manuscriptis in the Orientale Institute</i>	219
—, <i>Studies in Arabic Papyri I</i>	
<i>al-Arab fi Hazaratihim ve Sakafetihim ila Ahiri'l-Asri'ul-Emeviyyi</i> (Mustafa Fayda)	225

KLASİK MANTIKTA MODALİTE

I

MODAL ÖNERMELER

Doç. Dr. NECATİ ÖNER

Ne demektir modal önermeler veya önermelerin modalitesi? "Bir önermede bazan konu ile yüklem arasındaki nisbet bir kayıtlı kayıtlanır. Önermenin doğruluğu o kaydın doğruluğuna bağlıdır. İşte o kayda önermenin modalitesi (ciheti) denir"¹. Böyle bir kayıtlama Goblot'un belirttiği gibi² iki şekilde anlaşılabilir. 1- Ya çok sayıda modaliteden bahsedilir, modalitelerin sayısı adverblerin sayısınca olur. Meselâ, "Sokrat iyi münakaşa ediyor" önermesinde hüküm, "iyi" ile bir kayda tabi tutulmuştur. Bu şekilde adverblerle değiştirilen hükümlerin sayısı sınırsızdır. Aristo tefsircilerinden Ammonius, Philopon ve Boèce mod'u bu anlamda anlıyorlardı³; Modalite, bu anlamda önermeye birleşen herhangi bir adverb olmuş oluyor. 2- Ya da, Aristo'da olduğu gibi, önermelerde, konu ile yüklem arasındaki bağı kayıtlayan belli sayıda modaliteden bahsedilir. Mantıkçılar bu ikinci yolu seçmişlerdir. Klasik mantıkta bu değişikliği yapan modların sayısı dörde kadar çıkar.

Konu ile yüklem arasındaki bağ bir değişikliğe tabi tutulduğuna göre, bir modal önermede iki hüküm bulunur, yani bir modal önerme iki küçük önermeden yapılmış bileşik bir önermedir. "Önermelerden birisi diğeri üzerine verilmiş hükümdür"⁴. O halde modalite, hüküm üzerine verilmiş hüküm diye tanımlanabilir. "Ateşin sıcak olması zorunludur" önermesi modal bir önermedir, iki hükmü içine alır: a- Ateş sıcaktır b- zorunludur. Burada, zorunludur hükmü, ateş sıcaktır hükmü hakkında verilmiş bir hükümdür, yani ateşle "sıcak" arasındaki bağı kayıtlıyor.

1 Ahmed Cevdet, *Miyar-ı Sedad*, s. 90

2 Edmond Goblot, *Traité de Logique*, sixième édition, s. 159

3 O. Hamelin, *Le Système d'Aristote*, Deuxième édition, s. 190

4 J. Tricot, *Organon I -II* Fransızca tercümesi 1946, s. 120 Not 2

Mantıkta modalite meselesini ilk defa ele alan Aristo'dur. Ondan önce bu meselenin ele alındığı görülüyor⁵. Yalnız "mod" veya modal kelimelerini Aristo kullanmıyor. Böyle kelimelere ilk defa hükümlerin modu deyimini kullanan Serrus'a göre Boëce'dir⁶.

Mantıkçıların belli sayıda modaliteden bahsettiklerini söylemiştik; fakat bunların sayısı ve anlamları üzerinde tam bir anlaşma yoktur. Klasik mantık, bilindiği gibi, Aristo anlayışına uygun olan mantıktır. Aynı mantık içerisinde bulunanlar arasında bile anlaşma mevcut değildir. Tamamen Aristodan müphem olmalarına rağmen, Aristo, Ortaçağ garp mantıkçıları, Kant ve İslâm mantıkçıları arasında farklı görüşler bulunmaktadır.

Aristo'da Modal Önermeler

Aristo'da modalite bahsi pek açık değildir. Organon'un ikinci kitabında mümkün (possible), imkânsız (impossible), zorunlu (nécessaire) ve "contingent" önermelerden bahsediyor⁷. Bu dört hüküm şekli ortaçağ Batı mantıkçıları tarafından kabul edilen modalite çeşitleridir. Organonun üçüncü kitabı olan Birinci Analitikler'de ise şöyle diyor: "Her öncül (önerme) ya bir arı ya bir zorunlu ya bir "contingent" yükleme koyar⁸. Demekki Aristo dört türlü önerme kabul ediyor.

1- Arı veya basit önerme

2- Zorunlu önerme

5 Léon Brunschvicg, *La Modalité du Jugement*, Deuxième édition, s. 43

6 Charles Serrus, *Traité de Logique*, s. 116

7 Aristo, *Organon II*, Tricot terc; s. 120 vd.; H. R. Atademir terc, s. 33 vd. contingent kelimesi dilimizde olagan veya olumsal kelimeleri ile karşılanmıştır. Daha uygunu bulununcaya kadar kelimeyi aynen kullanmayı uygun gördük.

8 Aristo, *Organon III*, Tricot terc, s. 6; Atademir terc. s. 6 Aristonun bu cümlede kullandığı (To endechomenon) kelimesi fransızcaya bazan possible bazan contingent diye çevrilmiştir. Tricot'dan başka, Hamelin (*le Systeme d'Aristote* p. 193), André Darbon (*Les Catégorie de la Modalité* p. 1) de "contingent diye tercüme etmişler, diğer taraftan Serrus (*Traite de Logique* s. 117), P. Janet ve G. Seailles (*Histoire de la Philosophie* p. 565) aynı kelimeyi "possible" ile karşılamışlardır. Tricot, *Traité de Logique Formelle* de ise aynı kelime için "possible yahut contingent" demektedir. Bu durum Aristo'da mümkün ile contingent'in tam açıklıkla birbirinden ayrılmadığını göstermektedir. Rondelet, *Théorie Logique des Propositions Modales* (1860) S; 16 da şöyle diyor: "Contingent ve possible Aristo için aynı cinstir. Birbirinin eşdeğeri olarak alınabilir. Aralarında fark yoktur. Bunun için Barthélmy Saint Hilair, *Organonun tercümesinde* şu iki yunanca kelimeyi birbirinden ayırmadı (dinastai) (Evdehestai) her ikisini de aynı fransızca kelime ile tercüme etti."

3- "Contingent" (yahut mümkün) önerme

Sonradan bunlar assertorique, apodictique ve problematique" diye adlandırılmıştır.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Aristo eserlerinde ne modalite kelimesini kullanmış ne de onun tarifini yapmıştır, Ancak Aristo tefsircileri ile başlayan modalite tarifine göre denebilir ki; Aristo, zorunlu ve "contingent" (yahut mümkün) diye iki modalite çeşidi kabul etmiştir⁹.

Arı yahut basit önerme dediği modalitesiz önermedir. Aristo zorunlu ve contingent'ın tariflerini veriyor:

Zorunlunun tarifine Organon da rastlanmıyor. Metafizikte ise şöyle diyor: "Zorunlu başka türlü olmayan şeydir"¹⁰. Contingent'ın tarifi ise organonda var. "contingent zorunlu olmayan ve varolmasında imkânsızlık olmaksızın varlığı farzedilendir"¹¹. Zorunlu ve "contingent" nın (yahut mümkün) çeşitleri olduğu gerek Batı gerek İslâm mantıkçılarını ilgilendirmiş ve üzerinde uzun uzadıya durulmuştur. Rodelet, Aristonun zorunlu ve mümkün için verdiği misallere dayanarak, Aristo'ya göre üç türlü zorunlu ve üç türlü mümkünün olduğuna işaret ediyor.

Zorunlu üç türlü olur:

- 1- Gelecekte zorunlu olarak gerçekleşmeğe mecbur olan
- 2- Yalnız konuşulduğu anda mevcut olan
- 3- Mutlak ve edebiyat açısından, zorunlu olarak olan ve olmağa mecbur olan.

Mümkün geleceğe göre üç türüdür.:

- 1- Eğer gelecek hadise zorunlu ise ona mümkün denir.
- 2- Gelecek hadise, mutlak olarak önceden kestirilemez, iki ihtimal de eşit olursa ona da mümkün denir.
- 3- Eğer belirsizlik mutlak değilse, iki alternatiften biri için bazı amiller varsa, şu alternatif muhtemeldir deriz, buna da mümkün denir¹².

Aristo, modaliteye en çok yer verip işlediği birinci analitiklerde yalnız zorunlu ve "contingent"ı modalite kabuledip ele almasına rağmen, işaret

9 Tricot, *Traité de Logique Eormell*, p. 136; Hamelin. Aynı. esr. s. 192

10 Aristo, *Metafizik*, Tricot terc; Tom I s. 259

11 Aristo, *Organon III*, Tricot terc. s. 59-60; Atademir, s. 140

12 Aristo, *Organon III* Tricot terc. s. 126.

etmek gerektir ki, Aristo Organonun iki yerinde başka modalitelerin de olabileceğini ifade ediyor: Birinci Analitikler birinci kitap bölüm 24 de öncüllerin kalitesinden bahsederken zorunlu assertorik ve "contingent"ı zikrettikten sonra "Diğer "attribution" modlarını da dikkate almak gerektir"¹³; Birinci Analitikler birinci kitap 29. paragrafta hipotetik ve modal tasımlarda ortaterim araştırması yaparken zorunlu, "contingent" ve assertorik'i zikrettikten sonra da "diğer bütün attribution modlar içinde aynı olacaktır"¹⁴.

Tricot, birinci ifadedeki "diğer modlar" dan Aristo'nun, possible ve impossible'i; ikinci ifadede ise, non- nécessité ve impossible i kastedtiğini söylüyor¹⁵ Rondelet ise Aristo'nun bu ifadelerine ek olarak, Philon'un tanıklığına dayanıp Aristo'nun "modalitelerin sayısı sonsuzdur" dediğini naklederek, Aristo'nun çok sayıda modalite kabulettiği fikrine varıyor¹⁶.

Aristo çok sayıda modalite kabuletmesine rağmen ohalde neden Birinci Analitiklerde yalnız zorunlu ve "contingent"ı ele alıp işlediği Aristo tefsircilerinin munakaşa ettikleri bir konudur. Rondelet', Aristo tefsircilerinin, Aristo, modalitelerin çokluğu karşısında teferruata boğulup kalmaktan korktuğu için bu yolu seçmiştir tarzındaki fikirlerine iştirak etmiyor; Rondelet'ye göre, Aristo Birinci Analitiklerde yalnız forme (şekil)la ilgili modaliteleri almıştır. Yükleme yahut konuyu değiştiren modaliteler muhtevaya aittir. Fiil (verbe)yi değiştiren ise şekle aittir. Zorunlu ile "contingent" muhteva ile değil şekil ile ilgilidir; Fakat Rondelet diyorki, Aristo bunu yaparken farkında değildir¹⁷.

Aristo hangi prensipe göre modaliteleri seçip işlediğini açıklamamıştır. Bu sebeple yapılan tefsirler yazarların şahsi kanaatlerinden ileri gidemez. Aristo'da modalite bahsinin apaçık olmamasını tabii karşılamak gerekir Çünkü, bu konuyu ilk defa o ele almıştır, zor olan, bir meseleyi bulup ortaya koymaktır. Bir kere mesele ortaya konulduktan sonra, onun üzerinde düşünüp işlemek kolay olur.

Klasik Avrupa mantıkçılarındaki Modal Önermeler

Aristo mantık anlayışını devam ettiren Avrupa mantıkçıları, modal önermeler üzerinde, Aristo'dan daha fazla durmuş ve ondan mülhem olarak ele

13 Aristo, Organon III, Tricot terc. s. 126

14 Ayn. Esr. S. 155.

15 Tricot. Organon III tercümesi, s. 126 Not 1 ve s. 155 not 1.

16 Rondelet, Théorie Logique des propositions modales, s. 13

17 Ayn. esr. s. 13, 68, 69.

aldıkları modal önermeleri bileşik (complex) önermeler arasında zikrederek, daha sistemli bir şekilde incelemişlerdir¹⁸.

Bileşik önerme bir asıl (principal) diğeri tali (incident ou subordonné) olmak üzere iki önermeyi içine alan önermelerdir. Meselâ, *iddia ediyorum ki dünya yuvarlaktır* ifadesi iki küçük önermeden kurulu bileşik bir önermedir. *Dünya yuvarlaktır* asıl önerme, *iddia ediyorum* ise tali önermedir. Bileşik önermelerde, bileşiklik yani tali önermenin kayıtlaması, asıl önermenin konusu veya yüklemine değil, her ikisi arasındaki bağa aittir. Burada tali önerme asıl önermeyi değişikliğe uğrattırıyor.

İskolastiğe göre bir önermeyi şu dört mod'dan biri değişikliğe uğratabilir: Mümkün, contingent, imkânsız, zorunlu. Bu suretle modalitenin sayısı dörde çıkmış oluyor. Önceden işaret ettiğimiz gibi, bu dört mod'dan Aristo Organon'un ikinci kitabında bahsetmiş, üçüncü kitapta yalnız ikisini dikkate almıştı. Avrupa mantıkçıları Organon'un ikinci kitabından mülhem olarak konuyu ele almış ve sistemleştirmiştir.

Modal önerme bileşik önerme olduğuna göre mantıkçılar modal önermede asıl önermeye *dictum* tali önermeye *modus* diyorlar. Modus; mümkün, imkânsız "contingent" ve zorunlu olabiliyordu. Bunların niteliği yani olumlu ve olumsuzluğu da dikkate alınca sekiz münasebet ortaya çıkar. *Dictum*'un da niteliği bahis konusu olabilir. Böylece *dictum* ve *modus*'un müşterek münasebetleri onaltıya çıkar.

1-	Modus	mümkün	olumlu	<i>dictum</i>	olumlu
2-	"	imkânsız	olumlu	"	olumlu
3-	"	contingent	olumlu	"	"
4-	Modus	zorunlu	olumlu	<i>Dictum</i>	olumlu
5-	"	Mümkün	olumsuz	"	olumlu
6-	"	imkânsız	olumsuz	"	olumlu
7-	"	"contingent"	olumsuz	"	olumlu
8-	"	zorunlu	olumsuz	"	olumlu
9-	"	mümkün	olumlu	"	olumsuz
10-	"	imkânsız	olumlu	"	olumsuz

18 İskolastikte modal önermelerin açıklanması için, şu eserlerden faydalandık: *Logique de Port-Royal* (nouvelle éd. 1865); E. Goblot, *Traité de Logique*; Paul Janet et G. Séailles, *Histoire de la Philosophie* (Nouvièm éd.) J. Tricot, *Traité de Logique Formelle*; H. D. Gardeil, *Initiation à la Philosophie de Saint Thomas d'Aquin* (1952)

11-	"	"contingent" olumlu	"	olumsuz
12-	"	zorunlu olumlu	"	olumsuz
13-	"	mümkün olumsuz	"	olumsuz
14-	"	imkânsız olumsuz	"	olumsuz
15-	"	"contingent" olumsuz	"	olumsuz
16-	"	zorunlu olumsuz	"	olumsuz

Bu onaltı münasebet dört grupta toplanır ve A E I U harfleriyle gösterilir.

- 1- Modus olumlu dictum olumlu A
- 2- Modus olumlu dictum olumsuz E
- 3- Modus olumsuz dictum olumlu I
- 4- Modus olumsuz dictum olumsuz U

Münasebetleri ifade eden dört sesli harfin anlamları şu Latince cümle ile ifade edilmiştir:

E dictum negat, I que modum, nihil A, sed U totum

Latince cümlelerin anlamı: E dictum'u reddeder, I da modusunu reddeder, A hiçbirşeyi, U bütününe reddeder.

Bu harfler de şu dört kelimededen alınmıştır.:

Purpurea, Iiace, Amabimus, Edentuli

Adı geçen dört kelime iskolastik modalite teorisini hulasa eder.

Kelimelerin ilk sesli harfleri mümkün modalitesinin dört şeklini gösterir. Purpurea'nın U su iki hükmün de yani modus ve dictum'un olumsuzluğunu gösterir (*sed U totum*) mesela: Dünyanın yuvarlak olmaması mümkün değildir. İiace'nin I si yalnız mod'un olumsuzluğunu gösterir (*I que modum*), Dünyanın yuvarlak olması mümkün değildir. Amabimus'un A sı iki önermenin de olumlu olduğunu gösterir (*nihil A*) Dünyanın yuvarlak olması mümkündür. Edentuli'nin E si yalnız mod'un olumlu olduğunu gösterir (*E dictum negat*). Dünyanın yuvarlak olmaması mümkündür.

Bu şekilde, kelimelerin ikinci sesli harfleri contingent'ı, üçüncü sü imkânsızı ve dördüncüleri de zorunlu'nun dört şeklini ifade ederler.

Dört kelimenin ikinci bir özelliği daha vardır: Kelime içerisindeki mod'lar dikkate alınır, bunların hepsi birden doğru veya hepsi birden yanlıştır. Mese-

la: *purpurea* kelimesini alalım: Birinci sesli harf U mümkünün bir halini; ikinci U contingent'ın bir halini; üçüncü sessiz harf olan E imkânsızın bir halini; dördüncü sessiz harf olan A da zorunlu'nun bir halini ifade eder. Bu halleri yazalım.

U Dünyanın yuvarlak olması mümkün değildir.

U Dünyanın yuvarlak olması contingent değildir

E Dünyanın yuvarlak olması imkânsızdır

A Dünyanın yuvarlak olması zorunludur.

Bu dört önerme ya birlikte yanlıştır. veya birlikte doğrudur. Diğer kelimeler de aynı şekilde ele alınabilir.

Görülüyor ki Ortaçağ Batı mantıkçıları Aristo dan mülhem olarak ele aldıkları modalite bahsini gayet sistemli bir şekilde işlemişlerdir.

Goblot dört modalite şeklinin kabulünü hatalı buluyor. Ona göre, contingent ve mümkün formel olarak birbirinden ayrılmazlar. İmkânsız ise olumsuzluğun zorunluluğudur¹⁹. O halde mümkün ile contingent bir zorunlu ile imkânsız da bir olmak üzere iki modalite kabul etmek gerekir. Acaba Aristo, bu şekilde düşündüğü için midir ki, *Organon*'un ikinci kitabın da dört modalite çeşidinin adını zikrettiği halde, üçüncü kitapta bunlardan yalnız "contingent" ve zorunluyu ele almıştır. Böyle bir fikir akla gelebilir. Çünkü Aristo'da mümkün ve "contingent" birbirinden pek ayrılmıyor. Aristo'nun kullandığı (*TO EYDEKOMENON* ve *DUNATON*) kelimeleri'nin Fransızcaya bazan "possible" bazan "contingent" diye tercüme edildiğini yukarıda zikretmiştir.

İskolastiğin kabulettiği dört modalite çeşidine Kant'da itibar etmiyerek Aristocu anlayışa dönüyor.

Kant'da Modal Önergeler

Kant'a göre modalite, hükmün muhtevası ile ilgisi olmayan tamamen şekle ait bir fonksiyondur. "Çünkü, diyor, nicelik, nitelik ve bağıntının dışında hükmün muhtevasını teşkileden birşey yoktur". Modalite bakımından hükümler; "problematique", "assertorique" ve "apodictique" diye üçe ayrılır.

¹⁹ Goblot, aynı esr. s. 160

Tasdik veya inkârda, basit bir imkânı ifade eden hükümler problematik, tasdik veya inkârda reel ifade eden hükümler assertorik, zorunluluğu ifade eden hükümler de apodiktikdir. "Problematik önerme, mantiki bir imkânı, assertorik önerme mantikî realiteyi yahut gerçeği, apodiktik de mantikî zorunluluğu ifade eder"²⁰

A. Virieux - Reymond, Kant'ın bu üçlü modalitesini şöyle açıklıyor:

Assertorik, vakta hakikatı olarak tasdik edilmiş hükümlerdir. *Paris Fransanın baş şehridir* bu hüküm doğrudur. Fakat eğer tarihi şartlar başka olsaydı diğer bir şehir Fransanın merkezi olabilirdi.

Problematik, basit bir imkânı ifade eden hükümlerdir. *Fezanın büküklüğü (courbure) sebebiyle kâinat belli sınırlıdır.*

Apodiktik, akıl hakikatlarını ifade eden hükümlerdir. *Dairenin çapı merkezden geçer.* Dairenin tarifi kabul edildikten sonra bu hükmün zıddı düşünülemez²¹.

Kant bu üç modalitenin, ayrılmaz bir şekilde, sıklıdan sıkıya müdrikeye bağlı olduğunu kabuleder²². Bu sebepten, modalite forma aittir.

Görülüyor ki Kant'ın modalite anlayışı kendinden önce gelenlerden farklıdır. Kant'ın üç modalitesi, Aristo'nun, basit, zorunlu ve "contingent" dediği üç hüküm şeklini karşılıyor. Bu sebepten Kant'ın, İskolastiğin dörtlü taksimi karşısında, Aristo'ya döndüğü söylenebilir. Aralarındaki büyük fark Aristo'nun modaliteyi bilginin maddesi ile ilgili bulup, kavramlar yani varlıklar arasında objektif bir münasebeti ifade ettiğini kabuletmesine karşılık, Kant'ın modalitenin zihne ait olduğunu söylemesidir. Önemli olan bir hususta şudur: Aristo'da modalitenin tanımı yapılmamıştır. Bu sebepten açık değildir. Onu tefsirenden, modalitenin bileşik bir önerme olarak kabuledilmesi kanaatına uygun olarak, üç hüküm şeklinden ikisini modalite olarak kabuletmişlerdir. Biz de bu geleneğe uyarak, Aristo'ya göre iki modalite vardır demiştik. Kant'da açıklık olduğu için böyle bir tefsire gidilemez. Modal önermelerden bahsederken, bileşik önermeleri dikkate almamaktadır. Modal hükümler için şöyle bir misal veriyor: "Eğer mükemmel bir adalet varsa, kötülükte israreden cezalandırılacaktır." Bu şartla önermede birinci önerme olan "Mükemmel adalet var" problematik ikinci önerme olan "kötülükte ısrar eden cezalandırılacaktır"

20 E. Kant, *Critique de la Raison Pure*, (A. Tremesaygues et B. Pacaud Fransızca terc.) s. 91. vd.

21 A. Virieux - Reymond, *La Logique Formelle* s. 17

22 Kant, ayn. esr. s. 92

Assertoriktir, diyor²³. Verdiği misalden açıkça anlaşılıyor ki Kant modal önermeleri bileşik önerme olarak kabuletmemektedir.

Burada güçlük Aristo'nun basit yükleme dediği hüküm çeşidine karşılık olan assertorik hükümdedir. Nedir assertorik? Goblot, assertorik üç şekilde anlaşılabilir diyor. 1- Basit ve saf olan bir iddia, bir hüküm. Burada mod yoktur. 2- Zorunlu olmayan bununla beraber sağlam olan bir iddia 3- Akıl yürütme ile değil, tecrübe ile zihne kendini zorunlu olarak kabullettiren ampirik hüküm²⁴.

Acaba Kant, Goblot'nun ayırdığı bu üç anlamdan hangisini kastedmişti? Birinci için Goblot mod yoktur diyor. Bu İskolastik anlayışa uygun olarak modaliteyi bileşik önerme telakki edip, modal önermeler ve modalitesi olmayan önermeler ayırımına uygundur. Halbuki Kant'a göre modalitesiz hüküm yoktur. Her hükmün bir modalitesi vardır. İkinci anlama gelince, zorunlu olmayan, sağlam (ferme) ve "gratuite" olan hüküm, yani doğruluğu tesadüfe bağlı olan hüküm. Bu anlayış pek açık değildir. Problematik ve apodiktikle farkı belirtilmemiştir. Üçüncü anlayış, olgu hakikati, yani tecrübeye dayanan dolayısıyla hükmün muhtevasını ilgilendiren bir modalitedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Virieux - Reymond'un tefsiri bu anlamdadır. Eğer, assertorik hükmün muhtevası ile ilgili ise, Kant'ın bunu kastedmediği açıktır. Çünkü ona göre modalite yalnız hükmün şekli ile ilgilidir.

Görüldüğü gibi assertorik'ten ne anlaşıldığı açıkça ifade edilemez. Aristo tefsircileri, genellikle klasik mantıkçılar, önermeleri, modalitesi olan ve olmayan ayırımını yapıp, Aristo'nun basit yükleme dediği assertorik modalite'nin dışında bırakmakla, kendi anlayışları içerisinde tutarlı kalmışlardır. Kant assertorik'i bir modalite kabuledip gereği gibi açıklamamakla bu noktayı karanlıkta bırakmıştır.

İslâm Mantıkçılarında Modal Önermeler

İslâm mantıkçılarının modalite anlayışı ile, garp mantıkçılarının modalite anlayışı arasında fark olduğu gibi, İslâm mantıkçıları arasında da farklı iki görüş vardır. "mütেকaddimin" ve "müteahhirin"²⁵ modaliyeti farklı olarak ele alıp incelemiştir.

23 Ayn. esr. s. 91

24 Goblot, ayn. esr. s. 163

25 M. Ali Ayni, Darulfünun ilâhiyat Fakültesi Mecmuası (sene 3, sayı 10, 1928) de yayınladığı *Türk Mantıkçıları* adlı makalesinde, Sadettin Taftazani'den önce gelenlere mütেকaddimin sonra gelenlere müteahhirin denildiğini yazıyor. İsmail Hakkı İzmirli ise "Miyar-ı Ulum"

A- "Mütেকaddimin"e göre modal önermeler

Mütেকaddimin üç türlü modalite kabulediyor: imkân (possibilité) "imtina" (impossibilité - imkânsızlık) ve "vücub" (nécesité - zorunluluk)²⁶

Zorunluluk (vücub), "vücub-u zati" ve "vücub-u bilgayr" diye ikiye ayrılır. "Vücub-u zati"de zorunluluk "zati mevzu"dan yani onun özünden, asıl varlığından çıkar. Meselâ, *Allah âlimdir* (bilicidir) *İnsan natıktır* (konuşucudur) önermelerinde; konu ile yüklem arasındaki bağın zorunluluğu "vücub-u zati" dir. Çünkü bilme Allahın özüne ait olduğu gibi, natık olmada insanın özü ile ilgilidir. Eğer zorunluluk özden gelmiyorsa ona da "vücub-u bilgayr" denir. Meselâ , insanın yazı yazarken parmaklarının hareket etmesi insanın cevheri ile alakalı değildir. Yani insanın var olması için parmaklarının hareket etmesi gerekmez. Halbuki insanın var olması demek, tarifi gereği, onun natık olması demektir.

İmkân: Birşey kendisinin varlık ve yokluğunu iktiza etmesidir. "İmkân-ı has" ve "İmkân-ı am" diye ikiye ayrılır²⁷.

"İmkân-ı has": hem varolma (vücut) hem de yok olma (adem) yönünden zorunluluğu selbetmektir. Meselâ; *İnsan kâtiptir* önermesinde, insanın kâtip olması veya olmaması zorunlu değildir. Ohalde bu önerme bir imkân-ı has"ı ifade eder.

"İmkân-ı am". yalnız bir taraftan yani ya varolma veya yokluk tarafından zorunluluğu selbetmektir. Meselâ, *Her ateş sıcaktır* önermesinde, ateşin sıcak oluşu zorunludur fakat sıcak olmaması zorunlu değildir. İmkânsızlık (imtina)* adı ve akli diye ikiye ayrılır.

"vücub" imkân ve "imtina" kavramlarından kastedilen manayı aydınlatmak için eski mantık kitaplarının çoğunda verilen misal şudur: Ateşin sıcak

(sayfa 3) de "Müteahhirinden maksat Farabi ve İbni Sina ve daha sonra gelen ulema ve hükemadır. Mütেকaddimin bunlardan evvel gelen hükemai Yunaniyedir" diyorsa da? Modalite de mütেকaddimine ve mütעהahhirine göre diye yapılan ayırım yalnız İslâm mantıkçıları arasındadır. Binanaleyh Yunan filozofları bu ayırımın içine giremez. üstelik İzmirlinin mütעהahhirinden saydığı İbni Sina nın modalite anlayışı klasik mantık kitaplarında mütেকaddiminin anlayışı olarak gösterilmiştir Bu sebeplerle, bu konuda İzmirli değil. M. Ali Aynı esas alınmalıdır.

26 Ahmet Cevdet, *Miyarı Sedad* s. 90; İsmail Hakkı (İzmirli), *Miyar-i ulum* s. 48; Felsefe dersleri s. 137

27 İsmail Hakkı İzmirli "İmkân-ı am"i possibilité ve "İmkân-ı has"i contingence ile karşıyor.

* İmtina: Özü, dış var oluşunda yokluğunu gerektirme zaruretidir. İzmirli, İsmail Hakkı: Felsefe Dersleri, 138

olması zorunlu (vücub), soğuk olması imkânsız (imtina) ve sönmesi mümkündür. Bunları önermeler halinde ifade edersek:

Ateş sıcaktır zorunluluk ifade eder.

Ateş sönüçüdür imkân ifade eder.

Ateş soğuktur imkânsızlığı ifade eder.

İslâm mantıkçıları modal önermeleri bu şekilde ifade ederken dayandıkları kaynak İbni Sina'dır²⁸ İbni Sina ise; garp orta çağ mantıkçıları gibi Aristo'nun Organon'un ikinci kitabı olan Önermeler deki anlayışından mülhemdir "Yalnız contingent listeden çıkarılmış imkân (possible) içerisinde mütalaa edilmiştir"²⁹

B- Müteahhirine göre modal önermeler

Müteahhirin, eskilerin üç modalitesine karşılık Zorunluluk, devam, fiil ve imkân diye dört modalite kabuleder. Bunların farklılıkları ve bir birleri ile olan münasebetleri dikkate alınarak çeşitli modal önermelerden bahsedilir. Genellikle sekizi basit, yedisi bileşik olmak üzere onbeş modal önerme gösterilir³⁰ Yalnız bu sayı sabit değildir. Bazan basitler ondörde kadar çıkarılır ve bileşiklerin de yediden fazla olabileceği söylenir³¹

28 Bizdeki klasik mantık kitapları, mütেকaddimine göre modal önermelerden bahsederken, modalite çeşitlerinin adlarını sayar ve birer misal vererek konuyu geçiştirirler. Bu kavramların felsefi münakaşasına girişmezler. İbni Sina'nın ise meselenin felsefi yönü üzerinde fazla durduğunu görüyoruz. *Necat* ve *İşarat* adlı eserlerinde bunu mantık - metafizik bir mesele olarak inceliyor. Billhassa mümkün üzerinde duruyor. I. Madkour'a göre buna sebep İbni Sina'nın, Aristo'daki çelişmeyi görüp onu kaldırmaya teşebbüs etmesidir. (Madkour, *l'Organon L'Aristote Dans le Monda Arabe* s. 175) İbni Sina'ya göre çok karışık olan mümkün kavramı tahlil edilirse birçok hata ve karışıklıklar ortadan kaldırılır. Mümkünün iki ayrı anlamına dikkati çekiyor; biri halkın anladığı manada mümkün, diğeri filozofların kasdettiği mümkün dür. Filozoflar mümkün, zorunlu ve zorunlu olmayanı dikkate almadan imkânsız olmayanı anlar. Halk için, şeyler, ya mümkün veya imkânsızdır; zorunlu mümkünün bir kısmını teşkil eder. Filozoflara göre ise mümkün, hem zorunlu olmayan hem de imkânsız olmayan şeydir. (Bk., Madkour, ayn. eser. s. 175 ve Hüseyin Atay, Farabi ve İbn. Sina'da yaratma, doçentlik tezi, basılmış s. 18)

29 İbrahim Madkour, *L'Organon d'Aristote dans le monde arabes*, 176.

30 Gelenbevi, *Mizan'ul Burhan*, Abdunafi tercümesi, s. 77 vd.; Ahmed Cevdet, *Miyar'ı Sedad* s. 92 vd.; Raşit, *Mizan'ul Makal*, 65 vd.; Rifat, *Vesilet'ül İkan* s. 64; I. Hakkı, *Felsefe Dersleri* s. 139

31 Gelenbevi, Ayn. esr., s. 96 vd.; Mehmet Tahir, *Zübdet'ül Muhteliat Min'et Tasdikat* s. 3

Dört modalite esas alınarak modal önermelerin çeşitlenmesi şu esaslara dayanmaktadır:

Önermeler ihtiva ettikleri hüküm sayısı, daha doğrusu, modalite sayısına göre basit veya bileşik olur. Basit önermeler tek hükmü, yani tek modaliteyi ihtiva eder. Meselâ, Her güvercin bilfiil uçucudur önermesi basit önermedir. Bu önermede bir tek modalite vardır, o da fiildir. Eğer önerme iki modaliteyi ihtiva ediyorsa bileşiktir. Meselâ, *Her güvercin bilfiil uçucudur, lâkin devamlı değil* Görülüyorki ikinci önermede iki modalite vardır. fiil ve devamlılık? Birinci modalite ikincisi tarafından kayıtlanmıştır. Birincisi hükmün modalitesi ikincisi ise modalitenin modalitesi oluyor.

Basit önermelerin çeşitlenmesi, esas olarak alınan dört modalitenin farklılıklarına göre, bileşiklerin çeşitlenmesi de, dört modalitenin birbirleri ile olan münasebetine göredir.

Basitlerin çeşitlenmesi:

a- Zorunluluk: İslâm mantıkçıları altı çeşit zorunluluğun bulunduğunu söylerler.

1- Konunun özünden (essence - zat) çıkan zorunluluk

2- "Zat-i mevzu"un³² bütün vakitlerde, nisbetin yani yüklem konuya yüklenmesinin zorunluluğu, Buna "zaruret-i zatiye" denir.

3- "Zat'ı mevzu"un "vasf-ı mevzu" ile vasıflandırılması şartı ile olan zorunluluk. Buna da "zaruret-i vasfiye" denir.

4- Belli vakitteki zorunluluk

5- Belirsiz vakitteki zorunluluk

6- Yüklem şartına bağlı zorunluluk³³

Modal önermelerin çeşitlenmesinde yukarıdaki 2, 3, 4 ve 5 inci zorunluluklar dikkate alınmaktadır.

b- Devam, bir "zat-ı mevzu" bir de "vasf-ı mevzu" dikkate alınarak iki türlü devam kabuledilmiştir.

c- Fiil, vuku bulduğu zamana göre çeşitlenir.

32 Bir önermede konunun kavramına (mefhumuna) "vasfi mevzu", delâlet ettiği Şeylere "zat-i mevzu" denir.

33 Zorunluluğun çeşitleri hakkında fazla bilgi için Bk. Gelenbevi, ayn. esr. s. 97 vd.

d- İmkân, Her zorunluluğun karşısında bir imkân kabuledilerek altı çeşit imkân dan bahsedilir³⁴ bunlardan yalnız birisi dikkate alınarak mümkün- den bir çeşit modal önerme çıkarılmıştır ki oda "mümküne-i amme"dir. "hiniye-i mümküne", "mümküne-i daime" "mümküne-i vaktiye" de ise aşağıda göreceğimiz gibi zorunluluk dikkate alınmıştır.

Bileşik önermelerin çeşitlenmesi ise şu prensipe dayanmaktadır: Basit önermeler, devam ve zorunluluk modaliteleri ile kayıtlanarak bileşik önermeler elde edilir.

Bu esaslara göre çeşitlenen modal önermeler şunlardır:

B a s i t l e r

1- "Zaruriye-i mutlaka", "zat-i mevzu" mevcut oldukça nisbetin (yani yüklem) konuya yüklenmesinin zorunluluğu ile hükmolunan önermelerdir. Misal:

Her insan mevcut oldukça zorunlu olarak hayvandır

Her insan mevcut oldukça zorunlu olarak taş değildir

2- "Meşrute-i amme", "vasf-ı mevzu" mevcut oldukça nisbetin zorunluluğu ile hükmolunan önermelerdir. Meselâ:

Her kâtip yazı yazdığı müddetçe zorunlu olarak parmakları hareket eder,

Her kâtip yazı yazdığı müddetçe zorunlu olarak parmakları hareketsiz değildir.

3- "Vaktiye-i mutlaka", Belli bir zamanda nisbetin zorunluluğu ile hükmolunan önermelerdir. Meselâ:

Ay, "vakt-ı heylûlet"³⁵ de zorunlu olarak tutulur

Ay, vakt -ı heylûlet de zorunlu olarak ışıklı değildir

4- "Münteşire-i mutlaka", Belirsiz bir zamanda nisbetin zorunluluğu ile hükmolunan önermelerdir. Meselâ.

Ay gecenin birinde zorunlu olarak tutulur

Ay gecenin birinde zorunlu olarak ışık vermez

34 Gelenbevi, ayn. esr. s. 101 vd.

35 Vakt-ı heylûle: güneşin, arzın ve ayın aynı düzlem ve aynı doğrultuda, arz'ın güneşle aynı arasında bulunduğu vakittir.

5- "Daime-i mutlaka" "zat-ı mevzu" mevcut oldukça nisbetin devamı ile hükmolunan önermelerdir. Meselâ:

Her insan mevcut oldukça devamlı olarak hayvandır

Her insan mevcut oldukça devamlı olarak taş değildir

6- "Orfiye-i daime", "Vasf-ı mevzu" devamlı oldukça nisbetin devamı ile hükmolunan önermelerdir. Meselâ:

Her kâtip yazı yazdığı müddetçe daima parmakları hareket eder

Her kâtip yazı yazdığı müddetçe parmakları daima hareketsiz değildir

7- "Mutlaka-i amme", Nisbetin fiiliyatı ile (Bir defa dahi olsun fi ile çıkması ile) hükmolunan önermelerdir. Meselâ:

Her güvercin bilfiil uçucudur

Anka bilfiil uçucu değildir.

8- "Mümküne-i amme", Nisbetin bir imkân ile hükmolunması ile yapılan önermelerdir. Meselâ:

Her ateş bil imkân sıcaktır

Her ateş bil imkân soğuk değildir

B i l e Ő i k l e r

1- "Meşrute-i hasse", özün devamsızlığı "Lâdevam-ı zati" ile kayıtlanan "meşrute-i amme" ye denir. Meselâ:

Her kâtip madem kâtiptir bizzat parmakları hareket eder, lâkin haddi zatında devamlı değildir.

2- "Orfiye-i hasse" özün devamsızlığı ile kayıtlanan orfiyei amme'ye denir.

meselâ: *Her kâtip yazı yazdığı müddetçe devamlı olarak parmakları hareket eder, lâkin haddi zatında devamlı değildir.*

3- "Vaktiye-i ladaim" veya "vaktiye" özün devamsızlığı ile kayıtlanan "vaktiye-i mutlaka"ya denir Meselâ:

Ay vakt-i heylület de zorunlu olarak tutulur lâkin aslında devamlı değil.

4- "Münteşire-i lâdaim" veya "münteşire", devamsızlıkla kayıtlanan "münteşire-i mutlaka"ya denir, meselâ:

Birgün zorunlu olarak ay tutulur lâkin devamlı değildir.

5- "Vücudiye-i lâdaime", devamsızlıkla kayıtlanan mutlaka-i amme ye denir. Meselâ:

Her güvercin bilfiil uçucudur lâkin devamlı değil

6- "Vücudiye-i lâzaruriye", yüklemın konuya sübutunun zorunlu olmaması ile kayıtlanan "mutlaka-i amme"ye denir. Meselâ;

Her insan bilfiil gülücüdür lâkin bu gülücülük zorunlu değildir.

7- "Mümküne-i hasse", Yüklemın konuya yüklenmesinin zorunlu olmaması (zorunsuzluğu) ile kayıtlanan "mümküne-i amme"ye denir. Meselâ:

Her insan bilimkân kâtiptir fakat zorunlu değil

Misallerle açıkladığımız bu onbeş önerme, mantıkçılar tarafından en çok dikkate alınan modal önerme çeşitleridir. Bunlardan başka şu önermelerden de bahsedilir³⁶:

"Mutlaka-i vaktiye", Yüklemın konuya yüklenmesi belli bir zaman da olup nisbetin tahakkuku ile hükmolunan önermelerdir. Meselâ:

Ay bilfiil vakt'-ı heylüle'de tutulur

"Mutlaka-i münteşire", Eğer yüklemın konuya yüklenmesi fiilin olduğu vakitte olursa mutlakaî münteşire denir. Meselâ:

Ay'ın var olduğu vakülerin birinde her ay fiilen tutulur.

"Hiniy-i mutlak", hüküm, "vasf'ı mevzuun" bazı vakitlerinde fiiliyet nisbetiyle (tahakkuku ile) hükmolunan önermelere denir. Meselâ

Her zatülcepli bu hastalığa tutulduğu zamanların bazısında öksürür.

"Hiniye-i mümküne", Yüklemlı önermelerde, aykırı yönden yani önerme olumlu ise olumsuz, olumsuz ise olumlu yönünden zorunluluğun selbi ile hükmolunan önermelere denir. Meselâ

Her zatülcepli, zatülcemp olduğunda öksürmesi mümkündür. (Yani öksürmemesi zorunlu değildir)

"Mümküne-i vaktiye", Konu'nun var olduğu vakitlerin birinde aykırı yönden zorunluluğun selbolunması ile elde edilen önermelerdir.

³⁶ Gelenbevi, ayn esr. s. 96 vd.; Mehmet Tahir, Ayn esr., s. 3. Bu önermenin izahında Misaller gelenbevi'den alınmıştır.

AY "imkân-ı am" ile "vakt-i heylûle'de" tutulur. Burada birtaraftan zorunluluğun selbi ile hükmolunmuştur.

Onbeş önerme dışında zikrettiğimiz bu basit önermeler de devamsızlık ve zorunsuzlukla kayıtlanarak farklı bileşik önermeler elde edilebilir.

Müteahhirine göre modal önermelerin çeşitlenmesinde zaman'ın önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Herne kadar, bu mantıkçılar zaman'ı ayrı bir modalite şekli olarak zikretmemişlerse de, önermelerin çeşitlenmesinde, zaman'ı bir modalite çeşidi olarak telakki ettikleri anlaşılıyor. Vaktiye-i mutlak, münteşire-i mutlaka, vaktiye-i lâdaime, münteşire-i lâ daime, mutlaka-i vaktiye, mutlaka-i münteşire hiniye-i mutlaka, mümküne-i vaktiye, mümküne-i daime'nin farklılaşmalarında esas rolü oynayan zaman faktörüdür.

Zaman daima ikinci bir modalite olarak ele alınıyor. Bu bakımdan zamanın kullanıldığı basit önermeler bir nevi bileşik önerme gibidir. Burada yüklemle konu arasındaki bağı birinci dereceden bir modalite kayıtlıyor. zaman da o kaydı başka bir kayda tabi kılıyor Meselâ vaktiye-i mutlaka'dan bir misal alalım:

Ay vakt'i heylule 'de zorunlu olarak tutulur önermesinde ay zorunlu olarak tutulur. Burada ayla tutulma arasındaki nisbet zorunludur. Fakat bu önerme eksiktir? ikinci bir kayda tabi tutuluyor. Ayn tutulması zorunludur ama nezaman? "vakti heylûlede". Yukarıda adını saydığımız, zaman faktörünün rol oynadığı, bütün önermelerde durum aynıdır. Zaman daima ikinci dereceden bir modalite olarak araya giriyor.

Aristo, klasik Avrupa mantıkçıları, Kant, Müteahhirin ve Mütেকaddimin'in birbirinden farklı olarak modal önermeleri nasıl ele alıp izah ettiklerini gördük. Klasik Avrupa mantıkçıları ve mütেকaddimin, Organon'un ikinci kitabı olan önermeler'den mülhem oluyorlar. Belirttiğimiz gibi, Aristo bu eserinde, İskolastiğin işlediği dört önerme şeklinden bahsediyor. Mütেকaddimin bunlardan ikisini birleştirerek sayılarını üçe indiriyor. Kant ve Müteahhirin ise, Organon'un üçüncü kitabı olan Birinci Analitikler'den mülhem görünüyorlar. Kant, Aristo'nun üç çeşit yüklemesini aynen alıyor. Aristo tefsircilerinin basit yüklemeyi modalite dışı bırakmalarına rağmen, Kant bunu da bir modalite çeşidi olarak kabulediyor. Müteahhirin ise, Aristo tefsircilerinin mod olarak ele aldıkları, zorunluluk ve imkân'ı alıp, bunun yanına, devam ve fiil'i bir modalite çeşidi olarak ilave ediyorlar. Hatta zaman'ı bile modalite probleminin içine sokuyorlar. Bu sebeple Müteahhirin, kendinden önce gelen Avrupa ve islâm mantıkçılarından çok farklı olarak modalite konusunu işlemiş-

lerdir. Devam, fiil ve zaman'ın modalite ile ilgisi olduğuna dikkati ilk defa çeken müteahhirin İslâm mantıkçılarıdır. Fakat problemin üzerinde biraz durulursa görülür ki, devam ve fiil; zorunlu, mümkün ve imkânsız la aynı durumda değildir.

Modaliteyi hüküm üzerine verilmiş hüküm olarak tarif etmiştik. zorunlu, mümkün ve imkansız hüküm üzerine hemen verilebilecek hükümlerdir. Yani bunlar birinci dereceden modalitelerdir. Bunların altında, asıl hüküm hakkında başka bir hüküm yatmaz. Halbuki devam ve fiilin durumu, yukarıda izah ettiğimiz zamanın durumu gibidir. Yani bunlar ikinci dereceden birer modalitelerdir. Fiil ve devamla asıl hüküm arasında, Zorunlu mümkün ve imkânsızdan birisi bulunur. Meselâ:

Daime-i mutlaka'da, Her insan mevcut oldukça devamlı olarak hayvandır önermesini alalım:

Asıl hüküm şu : *Her insan hayvandır*

İkincisi : *Devamlı olarak*

Her ne kadar asıl önermede açıkça zikredilmemişse de, gizli olarak bu iki hüküm arasında bir hüküm vardır oda zorunluluktur. Devamlılık, bize öyle geliyorki, asıl hükmü değil de bu zorunluluğu kayda tabi tutuyor. Şöyle:

İnsan hayvandır

Zorunludur (asıl modalite veya birinci dereceden bir modalite)

Bu zorunluluk devamlıdır (ikinci dereceden bir modalite)

Fiil için de aynı şekilde bir açıklama yapılabilir.

O halde diyebiliriz ki, Müteahhirin mantıkçılarının, modaliteyi ele alısta, diğerlerinden çok farklı görünmeleri bunların, ikinci dereceden modaliteleri, birinciler arasında saymış olmalarından ileri gelmektedir.

Tabii klasik mantıkçıların asıl meşgul oldukları konu tasım (kıyas)dır. Tasımda öncüllerin modalitesine göre neticenin modalitesinin ne olabileceği onlarca sorulan en önemli sorulardan birisi idi. Klasik mantıkta modalite bakımından tasımların incelenmesi başka bir yazımızın konusu olacaktır.